

DARIUSZ BUKSIK SDB

UMIEJĘTNOŚĆ NAWIĄZYWANIA KONTAKTU Z UCZNIEM I CECHY NAUCZYCIELA W PRACY DYDAKTYCZNO-WYCHOWAWCZEJ

„Czy chcesz czy nie chcesz, wpływasz na innych ludzi – niezależnie od tego, za jaką wpływową osobę się uważasz. Twoje słowa i twoje działania mogą zachęcać. Mogą również sprawiać, że ludzie wokół Ciebie poczują się samotni i niepotrzebni”

Larry Crabb and Dan Allender

Mówiąc o efektywności pracy nauczyciela, najczęściej porusza się problem jego przygotowania merytorycznego i metodycznego. Główny nacisk kładziony jest na treść nauczania i sposoby ich przekazywania. Jak się wydaje nie dostrzegana pozostaje kwestia umiejętności społecznych nauczycieli, pewnego rodzaju umiejętności kontaktu nauczyciela z młodym i wciąż rozwijającym się człowiekiem. Problem ten jest ważny, gdyż może decydować o skuteczności takich czy innych metod dydaktycznych-wychowawczych stosowanych przez konkretnego nauczyciela.

Umiejętność nawiązywania kontaktu z uczniem jest jakby pierwotna w stosunku do tego, jaką wiedzę nauczyciel może przekazać oraz jakimi metodami. Aby w ogóle mogło to nastąpić, aby jego propozycje zostały przyjęte, musi wpierv zostać nawiązana wzajemna relacja. To właśnie od zdolności nauczyciela w inicjowaniu i kształtowaniu tej relacji zależy w dużym stopniu przebieg procesu nauczania, a w jeszcze większym stopniu wychowania.

Kontakt z drugim człowiekiem – w tym wypadku z uczniem jest istotą pracy nauczyciela. Interpersonalne relacje czy społeczne interakcje są szczególnie intensywne, choćby ze względu na ilość dzieci w klasie. Również ich czas jest

dość długi. Nie wszyscy podejmujący pracę dydaktyczno-wychowawczą są w stanie sprostać tak dużemu obciążeniu w tej sferze. Bardzo często nauczyciele do tych relacji nie są przygotowani. Wskazują na to badania prowadzone wśród studentów kierunków pedagogicznych WSP w Częstochowie¹. Przedmiotem badań były przede wszystkim relacje z innymi ludźmi, spostrzeganie świata oraz realny i idealny obraz samego siebie.

Okazało się, że przyszli nauczyciele spostrzegają świat ludzi jako mało zróżnicowany i zachowują wobec niego pewną rezerwę, dystans połączony z chęcią górowania nad nim. Większość studentów traktuje własne „ja” jako element bardziej lub mniej anonimowego tłumu, co świadczy o problemach z wyodrębnieniem siebie czy też kryzysie tożsamości. Zaznacza się też wyraźna koncentracja na sobie przy jednoczesnym niezadowoleniu z siebie. Zarówno studenci kierunków pedagogicznych, jak i nauczyciele już pracujący² preferują potrzebę wytrwałości, zaufania do siebie, osiągnięć, porządku, samokontroli. Chcieliby być bardziej stanowczy, wytrwali w działaniu, bardziej aktywni i ambitni. Za pożądany wymagają styl życia wymagający napięcia, dążenia do osiągnięcia sukcesu docenianego przez innych. W znacznie mniejszym stopniu preferowane są potrzeby związane z prawidłowymi stosunkami z innymi ludźmi – potrzeba opiekowania się, kontaktów, afiliacji, rozumienia siebie i innych. Tendencja do angażowania się w kontakty interpersonalne, lepszego rozumienia ludzi i relacji między nimi jest więc niewielka, nie stanowi dużej siły motywacyjnej.

Należy jeszcze do tego dodać niski poziom empatii, którą uważa się za ważny proces wpływający na relacje międzyludzkie³

Stąd też wypracowanie umiejętności porozumiewania się nauczyciela z uczniem jest tak istotne w dzisiejszym nauczaniu, by uzyskać pedagogiczny efekt. Jak podaje Włodarski⁴ do sposobu porozumiewania się z uczniami przywiązuje się obecnie coraz większą uwagę. Z licznych badań wynika, że stosunek ucznia do treści dydaktycznych i wychowawczych wpływa na uzyskiwane przez niego rezultaty, a na ów stosunek ma duży wpływ to, skąd pochodzi treść. Jeżeli więc treść jest przez ucznia akceptowana i traktowana jako wynik własnych poszukiwań oraz

¹ Podaję za: M. Łąguna, A. Gałkowska, *Umiejętności społeczne i ich znaczenie w pracy nauczyciela*, w: A. Gała (red.), *Wybrane zagadnienie z psychologii wychowawczej*, Wrocław 1994, s. 73-82.

² Zob. S. Bartel, *Związek między niektórymi czynnikami osobowościowymi a identyfikacją zawodową nauczyciela*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr. 1. 1983, s. 131-148.

³ Por. J. Rembowski, *Empatia, Studium psychologiczne*, Warszawa 1989; zob. także: W. Gulin, *Empatia dzieci i młodzieży. Komponenty informacyjne, decyzyjne i emocjonalne*, Lublin 1994.

⁴ Z. Włodarski, *Pożądane cechy nauczyciela i związane z nimi interakcje*, w: M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski (red.), *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1994.

przemysleń, to ich skuteczność jest o wiele większa niż w przypadku, gdy treść jest narzucona z zewnątrz i nie akceptowana.

W tradycyjnej koncepcji szkoły głównym nadawcą informacji staje się nauczyciel, uczeń zaś jest ich odbiorcą. W związku z takim podejściem do sprawy podstawową formą zaznajomienia się z nowymi treściami jest przekaz jednokierunkowy. Stąd też funkcje nadawcy i odbiorcy są stałe: w procesie dydaktycznym uczeń odbiera informacje nadawane przez nauczyciela, ten zaś ogranicza się do przekazu, sprawdzając oczywiście, co przyswoił uczeń. Oceniając wypowiedzi ucznia, nauczyciel pozostaje bardzo często na konfrontacji przekazanej treści z tą, którą sam uprzedni przekazał. Informacje pochodzące od ucznia służą jedynie kontroli przyswajania wiadomości, a ich główny cel to ocena ucznia, nie zaś podwyższenie efektu kształcenia. Wartość kształcącą przypisuje się jedynie informacjom pochodzącym od nauczyciela. Ten sposób przekazywania informacji jest chyba najbardziej przestarzały i trzeba przyznać, że mało efektywny choć ciągle praktykowany. W takim przekazie informacji nauczyciel jest osobą dominującą. Dominacja ta wyraża się przede wszystkim, że jedynie on jest osobą mówiącą, również bardzo mało okazuje troski o informację zwrotną od uczniów i nie interesuje się odbiorem przekazywanych informacji. Zakłada się bowiem, że uczeń powinien przyswoić materiał w formie najbardziej zbliżonej do tej, jaką nadaje mu nauczyciel.

Stąd też jak się wydaje przekaz dwukierunkowy jest bogatszy, gdyż uwzględnia różnice indywidualne uczniów. W tym przypadku mówi zarówno nauczyciel jak i uczeń, przy czym informacje pochodzące od ucznia, służąc nadal do jego oceny, wpływają modyfikująco na to, co i jak przekazuje nauczyciel. W tym procesie oprócz informacji przekazywanych całej klasie, mogą być informacje przekazywane tylko do jakiejś grupy, czy też wprost do poszczególnych jednostek. Podstawą do przekazu zróżnicowanych informacji są informacje odbierane od uczniów. Porozumiewanie się dwukierunkowe daje z reguły lepsze rezultaty niż jednokierunkowe. Stwierdzając wyższość porozumiewania się dwukierunkowego zobaczymy, że dopóki informacje pochodzące od ucznia służą jedynie kontroli, czyli jak uczeń przyjmuje treści podawane przez nauczyciela, dopóty nauczanie będzie miało charakter podający i w słabym stopniu aktywizujący ucznia. Wprawdzie uczeń nie jest w tym przekazie informacji bierny, to jednak czynności przez niego wykonywane nie angażują go całkowicie.

Dlatego też chyba najbardziej pożądaną i rozbudowaną staje się komunikacja wielokierunkowa. Wymaga ona jednak ona odwagi nauczyciela i odejścia od już wypracowanych metod nauczania. To przede wszystkim rezygnacja z dominacji. Porozumiewanie to ma polegać na przekazie informacji płynących nie tylko od nauczyciela, ale także od innych. Należy poniekąd założyć, że uczeń w szkole i poza nią zdobywa czynnie własne doświadczenia: kontaktuje się w procesie kształcenia z różnymi osobami, dokonuje zamierzonych obserwacji, prze-

prowadza badania, studiuje lekturę, przetwarza zdobyte informacje oraz myśli. Stąd też wypowiedzi ucznia mogą być równie cenne jak wypowiedzi nauczyciela. Nierzadko mają one nawet większą wartość dydaktyczną i wychowawczą z uwagi na zaangażowanie intelektualne ucznia oraz fakt, że pewne stwierdzenia są czasem łatwiej przyjmowane od kolegi niż nauczyciela. Porozumiewa się więc nie tylko nauczyciel z uczniem, ale również uczniowie porozumiewają się między sobą, przy czym ich wypowiedzi nie muszą wcale sprowadzać się do formułowania pytań i powtarzania tego, co powiedział nauczyciel. Dzisiejszy uczeń bowiem oczekuje rzeczowych argumentów, sam pragnie dokonać konfrontacji tego, co nie jest zgodne, poszukuje własnych interpretacji, dochodząc w ten sposób do określonych poglądów i stanowisk. Jak się wydaje komunikacja wielokierunkowa, gdzie uczeń staje się również podmiotem kształtującym treść przekazywanej wiedzy jest efektywniejsza. Nauczyciel w takim wypadku jest głównym inicjatorem poczynań i steruje działalnością grupy, przy czym wszystkie propozycje uczestników i wypowiedziane sądy bierze pod uwagę, a o stosunku do nich rzeczywiście decydują wyniki dyskusji, w której rozstrzygają argumenty merytoryczne, niezależnie od tego, kto je sformułował. Ten sposób porozumiewania się, najbardziej cenny ze względu na efekty dydaktyczne i wychowawcze, prowadzi nierzadko do rzeczywistej zmiany poglądów i stanowisk osób, które się porozumiewają⁵

Aby jednak porozumiewanie się z uczniem było efektywne należy w dużym stopniu uwzględnić indywidualne cechy nauczyciela. To one mają istotne i korzystne znaczenie w oddziaływaniu dydaktycznym i wychowawczym.

Dobry nauczyciel interesuje się dziećmi i młodzieżą, jako przedmiotem swego oddziaływania, respektując przy tym podmiotowość każdej jednostki. Zainteresowanie to przejawia się w chętnym przebywaniu z dziećmi i młodzieżą, w dążeniu do nawiązywania z nimi różnorodnych kontaktów, jest to komunikacja w której nauczyciel znajduje zadowolenie. Traktuje dzieci i młodzież jako rozwijające się jednostki dostrzegając ich możliwości rozwojowe i na tym planie podporządkowuje swoje oddziaływanie dydaktyczne i wychowawcze. W komunikacji więc będzie dostrzegał pozytywne wartości ucznia, wypracowane już w indywidualnym toku jego rozwoju, dostosowując do niego swoje oddziaływanie.

Ważną cechą nauczyciela mogącą mieć pozytywny wpływ na wyniki uczniów jest empatia, akceptacja, szacunek i autentyczność⁶. **Empatia** – to zdolność wczu-

⁵ Z. Włodarski, *Pożądanee cechy nauczyciela i związane z nimi interakcje*, w: M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski (red.), *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1994.

⁶ Por. M. Łaguna, A. Gałkowska, *Umiejętności społeczne i ich znaczenie w pracy nauczyciela*, w: A. Gała (red.), *Wybrane zagadnienie z psychologii wychowawczej*, Wrocław 1994, s. 73-82.

cia się w przeżycia drugiej osoby, zdolność zrozumienia jakie znaczenie mają te przeżycia dla niej. **Autentyczność** (kongruencja) – to szczerłość w kontakcie, rzeczywiste przeżywanie tych uczuć, które manifestuje się na zewnątrz, zgodność głoszonych przekonań z rzeczywistym postępowaniem. **Akceptacja** – każdego ucznia jako osoby i **szacunek** dla niego to kolejne ważne cechy, które sprzyjają postępowi w nauce. Znane jest bowiem ogromne znaczenie akceptacji społecznej dla rozwoju dziecka. Według Masłowa⁷ zaspokojenie potrzeby uznania i szacunku ze strony otoczenia jest konieczne, aby mogły się pojawić dążenia do osiągnięć, zainteresowania intelektualne, estetyczne, etyczne, społeczne. Bowiem dziecko czy młody człowiek widzi siebie przez pryzmat oceny innych.

Bardzo ważna w kontaktach nauczyciela z uczniem jest dbałość o informację zwrotną. Nauczyciel powinien także umieć przysłuchiwać się temu co mówi uczeń, by odebrane informacje uwzględniać w swoich oddziaływaniach. W komunikacji nauczyciel – uczeń, interesujące jest to, jak ją oceniają sami uczniowie. Młody człowiek wykazuje dużą wrażliwość w tym zakresie i zdecydowanie wyżej ceni postępowanie integrujące. Odczuwa potrzebę formułowania swoich poglądów, wątpliwości czy problemów. Jeżeli nauczyciel ułatwi młodemu człowiekowi możliwość sformułowania poglądów i konfrontacji ich z innymi, to kontakty staną się bardziej atrakcyjne dla młodzieży, zwiększy się motywacja do uczenia się czy też ukształtowanie zainteresowania poznawczego⁸.

Nauczyciel jako nadawca informacji powinien być przede wszystkim wiarygodny. Nadawca wiarygodny to taki, którego odbiorca – uczeń spostrzega jako kompetentnego w dziedzinie, której dotyczy dany przekaz, jako człowieka, który umie przekazywać treści związane z daną kwestią, między innymi posługuje się językiem wskazującym na wysoki poziom kompetencji i wreszcie, którego intencje są spostrzegane pozytywnie. Intencje nadawcy są wtedy pozytywnie oceniane przez odbiorcę, gdy spostrzega on, że nadawca chce mu przyjść z pomocą, a nie uzyskać przez przekonanie odbiorcy jakiejś własnej korzyści. Nadawca niewiarygodny to ten, który nie jest spostrzegany jako znawca sprawy, której dotyczy przekaz, który nie ma odpowiednich umiejętności przekonywania, nie posługuje się właściwym językiem i którego intencje są podejrzane, a więc próbuje on coś uzyskać w wyniku przekazu. Nadawca wiarygodny wywołuje w postawach odbiorcy zmiany w pożądanym przez siebie kierunku, natomiast nadawca niewiarygodny nie wywołuje takich zmian lecz wywołuje zmiany w kierunku przeciwnym niż zamierzony (efekt bumerangowy).

⁷ Zob. A. H. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Warszawa 1990.

⁸ Por. Z. Włodarski, *Pożądane cechy nauczyciela i związane z nimi interakcje*, w: M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski (red.), *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1994.

Tak więc nauczyciele są w pewnym zakresie nadawcami kształtującymi i zmieniającymi postawy swoich uczniów⁹

Cechą dość istotną i ważną jest umiejętność aktywizowania uczniów. Zakłada to takie podejście do procesu nauczania, w którym zarówno nauczyciel jak i uczeń dążą do poznania obiektywnej prawdy. Wiedza nie jest tu gotowym, zamkniętym zbiorem twierdzeń i reguł, a nauczyciel tym, który te twierdzenia przekazuje uczniowi. Ważniejsze od gotowych reguł są tu doświadczenia zdobywane przez ucznia, kształcenie jego zdolności i umiejętności. Nauczyciel w takim podejściu jest tym, który organizuje odpowiednie sytuacje poznawcze i wychowawcze, stwarza uczniom okazję do osobistych doświadczeń. Jest doradcą, partnerem w dochodzeniu do prawdy, a nie nieomylną skarbnicą wiedzy. Stwarza to jednocześnie szansę przekazywania uczniom odpowiedzialności za ich własny rozwój, szansę na przejście od procesu nauczania i wychowania do uczenia się i samowychowania¹⁰ Jak twierdzi A. Gurycka¹¹ tylko taka interakcja wychowawcza jest skuteczna.

Cechą, którą nauczyciel powinien rozwijać jest świadomość osobistych właściwości i możliwości. Pozwala to bowiem skutecznie radzić sobie w sytuacji wychowawczej. Jest również pierwszym krokiem w kierunku akceptacji samego siebie, swoich mocnych i słabych stron. Jedynie wtedy, gdy zaakceptujemy, uznamy za własne, swoje reakcje, właściwości, przyznamy się przed sobą do swojej złości, agresji czy niechęci, pojawia się szansa na ich pokonanie, wypracowanie nowych sposobów zachowania. Potrzebna jest do tego oczywiście chęć rozwoju i doskonalenia siebie, której tak często nauczyciel wymaga od ucznia, zapominając czasem o tym, żeby wpierw wymagać od siebie. Akceptując siebie nie musimy uciekać się do przyjmowania masek, dostosowywania się do stereotypów narzucanych przez otoczenie. Będąc świadomi swoich zachowań możemy również przyznać się do popełnionych błędów, gdyż nie godzi to w poczucie naszej własnej wartości, nie rozbija wypracowanego, często wyidealizowanego obrazu siebie¹²

Cechą szczególnie wysoko cenioną przez młodego człowieka jest sprawiedliwość wyrażająca się w równorzędnym traktowaniu wszystkich uczniów. Nale-

⁹ Por. St. Mika, *Psychologia społeczna*, Warszawa 1981.

¹⁰ M. Łaguna, A. Gałkowska, *Umiejętności społeczne i ich znaczenie w pracy nauczyciela*, w: A. Gała (red.), *Wybrane zagadnienie z psychologii wychowawczej*, Wrocław 1994, s. 73-82; zob. także: M. Braun-Gałkowska, *Najważniejsze postulaty wychowawcze*, w: A. Gała (red.), *Wybrane zagadnienie z psychologii wychowawczej*, Wrocław 1994, s. 83-92.

¹¹ A. Gurycka, *Podmiotowość – postulat wychowania*, w: M. Kofta (red.), *Wychowanek jako podmiot działań*, Cz. I., w: A. Gurycka (red.), *Podmiotowość w doświadczeniach wychowawczych dzieci i młodzieży*, Warszawa 1989, s. 9-24.

¹² Zob. M. Łaguna, A. Gałkowska, *Umiejętności społeczne i ich znaczenie w pracy nauczyciela*, w: A. Gała (red.), *Wybrane zagadnienie z psychologii wychowawczej*, Wrocław 1994, s. 73-82.

ży także podkreślić, że autorytet nauczyciela umacniają wysokie kwalifikacje moralne, zainteresowanie uczniem i rozumienie jego potrzeb, okazywana życzliwość, ogólne doświadczenie, mądrość życiowa oraz zrównoważenie emocjonalne¹³.

Natomiast cechy, które w dobrej komunikacji przeszkadzają to eksponowanie siebie, konfliktowość oraz dominacja. Bariery komunikacyjne tworzy także osądzanie innych oraz decydowanie za innych. Osądzanie to cecha szczególnie przeszkadzająca w relacjach z innymi gdyż polega na narzucaniu własnych wartości innym osobom. Kiedy osądzamy, nie słuchamy tego, co mówią inni, ponieważ zajęci jesteśmy oceną ich wyglądu, tonu głosu i słów, których używają. Decydowanie za innych to również cecha utrudniająca porozumiewanie się nawet wtedy, gdy podyktowana jest troską i chęcią pomocy. Decydując bowiem za innych uzależniamy ich od siebie i pozbawiamy możliwości samodzielnego podejmowania decyzji. Dajemy im także do zrozumienia, że ich odczucia, wartości i problemy są nieważne.

PODSUMOWANIE

Przebieg i efekty nauczania w dużej mierze zależą od tego, kto, jak i czego się uczy, jak jest organizowane nauczanie, kto jest nauczycielem i jakie są jego cechy oraz od komunikacji nauczyciel-uczeń. Należy chyba w nauczaniu uwzględnić właściwości rozwojowe i indywidualne cechy ucznia, jak również indywidualne cechy nauczyciela, które w pracy dydaktyczno-wychowawczej będą w znacznej mierze decydowały o sposobie porozumiewania się z uczniami.

W kształceniu kadry pedagogicznej przesunąć akcent z przyswojenia wiedzy teoretycznej na ćwiczenie umiejętności społecznych, rozumienia innych i siebie w relacji z ludźmi. Należy również zwiększyć własną samoświadomość, dowiedzieć się jak nasze nauczanie odbierane jest przez uczniów.

Ważne jest by w nauczaniu opierać się na zainteresowaniach jako zasadniczej motywacji do uczenia się oraz samemu zdecydować jaki rodzaj przekazu informacji jednokierunkowy, dwukierunkowy czy wielokierunkowy będzie dobry zarówno dla ucznia jak i dla nauczyciela. Jak się bowiem wydaje dla efektów pedagogicznych jest to bardzo ważne. Może warto również wziąć udział w jakichś warsztatach naukowych, których zasadniczym celem będzie wypracowanie umiejętności kontaktu interpersonalnego.

¹³ Por. Z. Włodarski, *Pożądanee cechy nauczyciela i związane z nimi interakcje*, w: M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski (red.), *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1994.

Summary

The article underlines teacher's characteristics which are necessary for the skillful organization of educational process that could serve for the real formation of young personality. The important teacher's characteristics which can have a positive influence on the educational results of students are empathy, respect, acceptance, and authenticity. The capacity of the teacher for entering into relations with a student must be emphasized. The introduction multi direction of communication, instead of one or two directions, seems to help in the process of personality formation giving good didactic and educative effects.